

De Tao van taal, of: de spellingwet van 1995 en het geval besse(n)sap

ANNEKE NEIJT*

Abstract

Wester (1989), basing herself on arguments from orthography, concludes that Dutch has an excellent internal organisation and that the decay of Dutch will not be caused by language internal factors, although external threats such as indifference, presumptuousness and overmanagement might. The present article shows that Wester's points of view are of current interest. External factors such as lack of respect are the most urgent threats for the Dutch language; spelling research that should have been done in advance before the spelling reform of 1995 was implemented has only just started.

1 Inleiding

Het Nederlands is een prachtige taal met weerbaarheidskarakteristieken die je van een solide natuurlijke taal mag verwachten. Aan het Nederlands zelf zal het niet liggen. Het zijn de gebruikers die bepalen of de taal overleeft. Als het Nederlands zijn rol verliest als taal van de overheid, het bedrijfsleven, de kunsten en wetenschappen en als het Engels die taken gaat overnemen, dan zullen ouders kunnen kiezen voor een opvoeding in het Engels. In twee generaties kan het Nederlands dan verdwenen zijn: de eerste generatie kan het Nederlands wel verstaan, maar niet zelf spreken en de volgende generatie zal de taal ook niet meer verstaan.

De overheid kan sturend optreden door het gebruik van het Nederlands in bepaalde situaties te veronderstellen en aantrekkelijk te maken.¹ Een goede spellingregeling, die de gebruiker zonder moeite of gevoel van onzekerheid kan leren toepassen, draagt eveneens bij aan de aantrekkelijkheid van het Nederlands. Maar – wat is een goede spelling? En hoe kan een goede spelling bereikt worden? Jet Wester ging hier vijftien jaar geleden op in met haar essay: 'De Tao van taal, of: Chanel no. 5 en het Geval Nederlands'. Het volgende stuk meet de kwaliteit van de spellingwijziging van 1995 af aan Westers maatstaven: ingrijpen is slechts gelegitimeerd na onderzoek en met respect voor de eigen wil van de taal.

* Afdeling Nederlandse taal en cultuur, KU Nijmegen, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen. E-mail: A.Nejt@let.kun.nl. Graag dank ik Mirjam Ernestus, Iris Roggema, Gerard Verhoeven, Johan Zuidema en de referenten van *Nederlandse Taalkunde* voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.

1 De argumenten om het Nederlands maar te laten schieten zijn economisch gemotiveerd. Hoe meer talen, hoe meer moeite en geld dat kost aan onderwijs en onderhoud. Daartegenover staan zaken die niet gemakkelijk in geld zijn uit te drukken zoals een band met het verleden en behoud van de Nederlandstalige cultuur.

● 2 Tao of teloorgang

Gaat het Nederlands teloor? Het onderwerp van de essaywedstrijd die de bekende boekenclub ECI in 1988/1989 uitschrijft, prikkelt velen. Maar liefst 215 inzendingen mag de jury beoordelen. Als winnend stuk komt een essay over spelling naar voren. Dat is niet toevallig: de overheid werkte in die jaren aan een spellinghervorming.² Tijd voor een nieuw spellingdebat, zullen ECI en jury gedacht hebben. Of tijd voor wat tegengas bij de plannen van de politici, want in het winnende essay 'De Tao van taal, of: Chanel no. 5 en het Geval Nederlands' relativeert de auteur Jet Wester het onderwerp van de prijsvraag:

“De vaak zo verhitte discussie over de eventuele teloorgang van het Nederlands bestaat al eeuwen, maar wordt voor ieders gevoel ook nog steeds gewoon in het Nederlands gevoerd. Het is als met Chanel no. 5, dat zoals u wellicht weet echt vrij anders ruikt dan dertig jaar geleden (de recepten worden aangepast) maar tegelijkertijd, en niettemin, nog steeds gewoon Chanel no. 5 is.” (o.c.:11)

Het Nederlands mag dan geleidelijk veranderen, het blijft Nederlands. Gevaarlijk wordt het pas als de veranderingen die aan de taalgebruikers worden opgedrongen het wezen van de taal aantasten.³ Wester noemt het wezen van de taal 'de Tao van taal': een interne organisatie die zich voltrekt buiten de wil en het bewustzijn van de taalgebruikers. Uiteraard betreft deze organisatie het hele taalsysteem. Met enige schroom verdedigt Wester haar keus voor de spelling als onderwerp van haar voorbeelden:

“Eerst een bekentenis: de voorbeelden die ik in dit stuk zal gebruiken gaan voornamelijk over *spelling*. Dat is niet zomaar. Niet alleen stelt deze keuze mij in staat me te beperken tot resultaten van eigen onderzoek; interessanter is dat juist de spelling de naam heeft het meest saaie, uitgemolken en door regels gefrustreerde taalonderwerp te zijn, en het lijkt qua onderwerp ook het meest vogelvrije.” (o.c.:12)

Met een Multatuliaanse drift onthult Wester vervolgens delen van het spellingsysteem, die wonderlijk precies geregeld blijken te zijn, zonder dat er ooit een regel voor is *bedacht*. Dit illustreert naar haar mening dat de spelling een interne organisatie kent die weerspiegelt hoe het menselijk brein met taal omgaat.

2 In 1988 – het jaar van de wedstrijd – verschijnt het rapport van de Werkgroep ad hoc Spelling, ingesteld door de Nederlandse Taalunie. De bastaardwoorden, de verbindingsletters in samenstellingen, de diakritische tekens en de werkwoordsvormen zouden naar het oordeel van de werkgroep in aanmerking komen voor wijziging, mochten de ministers van de Taalunie besluiten tot een aanpassing van de officiële spelling. De ministers besloten dat de werkwoordspelling onveranderd moest blijven. Voor de andere onderdelen lieten ze zich adviseren door de Spellingcommissie (zie Spellingrapport), maar uiteindelijk is op een aantal belangrijke punten het advies van deze commissie niet opgevolgd.

3 Voorbeelden van veranderingen die 'het wezen van de taal aantasten' zijn het maken van een onderscheid tussen *hen* en *hun* in de zeventiende eeuw en het schrijven van naamvallen in de negentiende eeuw. Zie ook Van Ginnekens bemoeienis met de spelling (Neijt 1996).

Bij het trema (vergelijk *geuit* tegenover *geëigend* en *skiën*):

“Wat is dit voor organisme, dit ‘Nederlands’, dat het zonder voorschrift, of liever: tegen de verdrukking van de voorschriften in, zulke wonderlijk intelligente en subtiële dingen doet die niemand bedacht heeft? En wat bent u, tremagebruiker, voor wonder dat u dit alles allang wist zonder het te weten? Waar heeft u dat geleerd? Taalkundigen over de hele wereld zijn naarstig aan het speuren naar een dieper inzicht in dit soort kwesties – en het gaat goed met het onderzoek. De wonderen worden groter en groter.” (p. 17)

Bij de *ch* (vergelijk *chaos* tegenover *chic* zoals *cabine* tegenover *cirkel*):

“En het systeem tekent zich af. De *ch* als teken voor zowel ‘G’ als ‘sj’ is te begrijpen wanneer we aannemen dat *h* een zogenaamd ‘transparant element’ is in taalkundige zin. Dat wil zeggen, de letter *c* ‘kijkt door de *h* heen’ om zijn klankwaarde te bepalen aan de rechter buur [...]. En ook hier komen we op een punt waarop uw taalkundige, haar analyse voorbij, het haar door de war, het liefst zou uitroepen: ‘Kijk nou, kijk nou! Dit verzin ik niet, dat heeft niemand zelfs ooit verzonnen. Dat doet die taal helemaal zelf!’” (p. 27-28)

Bij de onderliggende vormen (*hond* schrijven ook al zeggen we *hont*):

“Voor zover de spelling afwijkt van het fonetische ‘spellen zoals je ‘t zegt’ codeert die spelling een heel precieze *mentale representatie* van taal, namelijk de onderliggende vorm zoals die in de modernste theoretische taalkunde (om heel andere, theoretische redenen) aangenomen wordt. Dit nu is de wonderlijke sleutel tot de abstractheid van veel menselijke spellingsystemen en het leukste onderzoek kan beginnen!” (p. 42)

Zelfs de roep om een eenvoudiger spelling zou voort kunnen komen uit de interne ontwikkeling van de spelling zelf:

“wie zal zeggen dat het, in een veel grootser verband *niet het spelling-organisme zelf is* dat richting fonetisch wil? En dat de groeiende *consensus* ‘dat het allemaal simpler kan’ niet *de manier is* waarop zo’n ‘taal-interne wens’ *geëffectueerd* wordt? Dus ongeacht hoe gebrekkig die wens ‘in de maatschappij’ gebracht wordt?” (p. 51)

● 3 Geen discussie en geen fouten, dan ook geen tekorten

Spelling kan zich buiten het bewustzijn om goed organiseren, stelt Wester. Als de bedachte regels in tegenspraak zijn met de onbewuste, interne organisatie dan zal dat duidelijk worden door hardnekkige spellingfouten en voortdurend opspelende discussies. Vaak is de feitelijke discussie overigens misplaatst, omdat de kern van de fouten, het conflict tussen de gesproken en geschreven taal, niet precies aangeduid wordt. De geschiedenis lijkt Wester gelijk te geven. Enkele voorbeelden: bij een uitspraak waarin geen naamvallen voorkomen, is het niet goed om een spelling te hanteren waarin wel naamvallen geschreven moeten worden. Pas toen de naamvallen (na Kollewijns niet aflatende strijd) afgeschaft waren, is het rumoer over *der* en *eenen* verstomd. De dubbelspelling van de bas-taardwoorden in de regeling 1954 was hinderlijk. Dat de een *praktijk* schreef en de ander

praktijk deed sommigen vermoeden dat het om verschillende woorden ging (de dagelijkse *praktijk* tegenover de *praktijk* van notaris en dokter). Over opheffen van de dubbelspelling hoor je niemand meer; het is aanvaardbaar dat er in de standaardspelling een enkele vorm gekozen wordt. De regeling uit 1954 die *chiquer* als verbogen vorm van *chic*, of *stukadoor* naast *stuc* voorschrijft roept wel weer vragen op, omdat overeenkomstige woorddelen volgens de Tao van taal beter een constante spelling kunnen hebben.⁴

De Nederlandse werkwoordspelling is de bron van de meest hardnekkige fouten bij volwassen taalgebruikers. Toch zijn de regels prachtig consistent. Als je *nadenkt* kun je ze foutloos toepassen, maar Tao gaat juist niet over inspanning en nadenken.⁵ De hoop leeft bij sommigen dat verbeterd onderwijs uitkomst zal brengen (Assink 1981 en 1983, Van de Velde 1956, Zuidema 1988 en Van Diepen en Bosman 1999), al is inmiddels duidelijk dat het systeem problemen geeft voor álle taalgebruikers ongeacht het niveau van hun opleiding (Verhoeven 1985, Sandra, Frisson en Daems 1999, Ernestus en Baayen 2001 en te verschijnen, Frisson en Sandra 2002). Hier doet het spellingsysteem een onmogelijk beroep op de menselijke vermogens. Het is daarom opmerkelijk dat de huidige werkwoordspelling door de overheid in stand gehouden wordt.

Waar discussie ontbreekt en foutloos geschreven wordt, lijken regel en interne organisatie samen te vallen. Denk aan de inheemse woorden zoals *roos*, *vis*, *boom* en *pim* of aan de verandering in 1995 van *vulcanisatie* en *vulcaniseren* in vormen met een *k* vanwege *vulkaan*: niemand die erover klaagt.

● 4 Heersen over de wil van de taal

Taoïsten geloven dat alle dingen hun eigen tijd en loop hebben en dat politici zich terughoudend moeten opstellen. Dat wil niet zeggen dat bemoeienis met die dingen uitgesloten is. Integendeel: in een taoïstisch systeem hebben leiders de verantwoordelijkheid over de loop der dingen, én zijn zij zelf deel van het systeem. Een delicaat evenwicht dus van mogelijk tegenstrijdige krachten. Dit is precies de reden, zegt Wester, waarom de ‘eigen wil van de spelling’ niet op alle fronten prevaleert. De spelling vertoont de sporen van eerdere bemoeienissen van verantwoordelijken, die allen handelden vanuit hun eigen smaak en overtuiging. Wij schrijven *manen* en *uren* omdat Siegenbeek (1804) daarvoor een voorkeur had. Had Vondel (1654), Moonen (1706) of Sewel (1708) het voor het zeggen gehad,

4 Het zweverige begrip Tao van taal is in feite het onderwerp van onderzoek waarvoor Cohen en Kraak (1972) aandacht vragen. Bij *chic*, *chiquer*, *chicst* gaat het om het conflict tussen het fonologische en het morfologische principe. Met name door middel van experimenteel onderzoek moet aan het licht komen wat de verhouding tussen beide principes voor het Nederlands zou moeten zijn. Te Winkel beperkt het morfologische principe met de zinsnede “zooveel de uitspraak toelaat” (1863:12), maar wat dat dan precies inhoudt, is nog de vraag. We hadden *bijdehand* - *bijdehante* ook als *bijdehant* - *bijdehante* kunnen schrijven. Of *bijdehand* - *bijdehandte*. Wat is het beste? Alleen het zuiver morfologisch geschreven *bijdehande* is door Te Winkel uitgesloten omdat die vorm een onbedoelde uitspraak suggereert.

5 De interne organisatie voltrekt zich buiten de wil en het bewustzijn van de taalgebruiker, wat niet wil zeggen dat over de interne organisatie niet zou mogen of moeten worden nagedacht. Taalkundig onderzoek (vanzelfsprekend bewust) is onderzoek dat vooral beoogt om de onbewuste kanten van gesproken en geschreven taal te verklaren.

dan was het *maanen* en *uuren* geworden (zie Moller (1908) voor een toelichting op Vondels spelling). Dat was wellicht ook zo geweest als de politici aan het begin van de Bataafsche Republiek de spelling niet hadden willen beregelen. Immers *maanen* en *uuren* is tevens een constante schrijfwijze van de betekenisvolle delen van woorden. Dat is voor de lezer voordelig (zie Van Heuven en Birkenhäger 1983). In dit geval heeft de invloed van de verantwoordelijken gewonnen van wat de ‘eigen wil’ van het spellingsysteem genoemd zou kunnen worden, een ‘eigen wil’ die meetbaar is in leesexperimenten.

Verantwoordelijk voor de spelling in vroeger tijden waren de leraren, de invloedrijke schrijvers en de taalkundigen. Die laatsten hebben zich in de allervroegste tijden bij het ontwerpen van een spelling voor het Nederlands laten beïnvloeden door het Latijn, de voorbeeldtaal voor de beschrijving van het Nederlands en de bron van de verenkelingsregel die *manen* maakt van *maanen*. Ze hebben zich laten beïnvloeden door de etymologie in de tijd dat de taalwetenschappers de verwantschappen en ontwikkelingen van talen probeerden te achterhalen. Sommigen laten zich aan het einde van de twintigste eeuw beïnvloeden door Chomskyaanse regels en onderliggende vormen. Westers betoog is daar een voorbeeld van.

Toen het Nederlands bestuurstaal werd, rond 1800, hebben de regeringen de verantwoordelijkheid gekregen voor de ontwikkeling van een standaardspelling. Het ging om die variant van de spelling die de overheid zou gaan gebruiken en die in het onderwijs een belangrijke rol zou gaan spelen. Vanaf die tijd namen ook ministers deel aan het spellingdebat.

Politici brengen hun eigen overtuiging mee. Schrijven ze zelf liever volgens De Vries en Te Winkel of volgens Kollewijn? Hechten ze geloof aan de betogen van taalkundigen (meestal vóór wijziging of vóór afschaffing van een standaardspelling) of aan de betogen van letterkundigen (meestal tegen wijziging). Willen ze een uitspraak zoals door de spelling wordt afgedwongen (met de meervoudsuitgang *-en* volledig uitgesproken bijvoorbeeld) of zijn ze ervan overtuigd dat spelling slechts een benadering is van de uitspraak? Willen ze meer of minder tijd aan spelling besteden in het onderwijs? Hebben ze de overtuiging dat het systeem voor iedereen leerbaar moet zijn of slechts voor de schrijvende elite?

Dit ingewikkelde samenspel van factoren leidt al dan niet tot een spellingwijziging. Politici en taalkundigen moeten op het terrein van het veranderen van de spelling terughoudend zijn, maar ook leiding geven en open staan voor de spellingproblemen van de taalgebruiker. Wanneer eenmaal besloten is dat het spellingsysteem op een bepaald punt verbetering behoeft, dan moet het voorgestelde alternatief zorgvuldig vergeleken worden met de bestaande regels. Is de nieuwe spelling niet alleen anders, maar ook beter? Slechts dan is ingrijpen gelegitimeerd. Hoe staat dat eigenlijk met de spellingwijzigingen van 1995?

● 5 Tao van besse(n)sap

De ontvangst van de spelling van 1995 is ambivalent. Heimwee naar het trema van de *zeeënd* lijkt er niet te zijn: er is nauwelijks ophef gemaakt van het veranderde gebruik van diakritische tekens. Dat wijst erop dat deze verandering een verbetering is. De discussie

over de spelling van de bastaardwoorden daarentegen bestaat nog steeds. Het gebrek aan systeem maakt dat sommigen hardnekkig *electriciteit* schrijven in plaats van het voorgeschreven *elektriciteit* en *gynecoloog* in plaats van *gynaecoloog*.

De laatste jaren is het meest besproken onderwerp van de spelling de kwestie van de schrijfwijze van de tussenklank sjwa: met of zonder *n*. Ogenschijnlijk een eenvoudige keuze uit twee mogelijkheden, want het verschil tussen *bessesap* en *bessensap* stelt niet veel voor. De keuze voor 'n' heeft echter veel weerstand opgeroepen. Natuurlijk komt deze consternatie deels voort uit het grote aantal frequente woorden dat veranderde (*pannenkoek*), de vele uitzonderingen (waarbij de fauna-florawoorden veel verbazing oproepen⁶) en de lastig geformuleerde regels van het Groene Boekje. Maar ook als het onderwijs erin slaagt de spelling van de tussen-*n* via een didactische omweg aan te leren, blijft er mogelijk onbehagen over de regeling bestaan.

Een andere, regelmatig gehoorde overweging tegen de keuze 'met *n*' is dat de tussen-*n* in de spreektaal vrijwel niet wordt uitgesproken. Het belangrijkste principe van de Nederlandse spelling (De Vries en Te Winkel 1863) is de 'regel der beschaafde uitspraak' die luidt "Stel in uw schrift de beschaafde uitspraak voor; d.i. geef door letterteekens al de bestanddeelen op, die in een woord gehoord worden, wanneer het door beschaafde lieden zuiver uitgesproken wordt". Ook beschaafde lieden spreken van 'bessesap' en meestal niet van 'bessensap'.

Nieuw onderzoek (dat natuurlijk *vooraf* had moeten plaatsvinden) wijst uit dat er enige frictie is tussen het wezen van de taal en de regels voor het schrijven van de tussenklank. Sinds de spellingwijziging is er, vanuit nieuwsgierigheid naar de effecten van de wijziging en vanuit bezorgdheid over de invloed ervan op het taalgedrag, onderzoek gedaan naar de tussenletters (Schreuder e.a. 1996). In een experimentele setting blijkt dat een *n* meer of minder er voor de oppervlakkige herkenning niet zo veel toe doet: of er nu *bessesap* gelezen moet worden, of *bessensap*, dat maakt niet uit. Wanneer proefpersonen echter moeten bepalen of de samenstelling een enkelvoud of een meervoud is (*bessensap* of *bessensappen*), dan heeft toevoeging van een tussen-*n* een vertragende werking. Het blijkt dat getalsherkenning meer tijd kost wanneer de tussenklank sjwa met de letters *en* geschreven wordt. Dit lijkt op het eerste gezicht verwonderlijk aangezien het er voor de uitvoering van de taak helemaal niet toe doet wat zich midden in het woord afspeelt; de proefpersonen hoeven immers slechts naar de vorm van het laatste woord te kijken om te bepalen of de samenstelling een meervoud is. Hier blijkt dus de homografie van tussenklank en meervoudsuitgang van invloed op de efficiëntie van het taalgedrag.

Opmerkelijker is een ander experiment, waarin taalgebruikers hun oordeel moesten geven over het getal van het eerste lid van een samenstelling op een schaal van 1 (heel enkelvoudig) tot 7 (heel meervoudig). Woorden zoals *mierenhoop* scoren hoog, want er zitten veel mieren in een mierenhoop, *duiventil* zit wat lager, maar nog steeds aan de meervoudige kant, terwijl *hondenhok* meer richting 1 gaat omdat er meestal niet meer dan één hond per huishouden aanwezig is. Bij deze test bleek dat proefpersonen destijds (in 1996) gevoelig waren voor het voorkomen van een *n* in de samenstellingen. Wanneer die *n*

6 Deze groep uitzonderingen is door de ministers van de Nederlandse Taalunie in een zwak gemotiveerde regel gevat: de tussenklank bij samenstellingen met als eerste deel een dierennaam en als tweede deel een plantkundige aanduiding wordt niet als *en* maar als *e* geschreven, type *paardebloem*.

wordt toegevoegd, is het oordeel significant hoger (meer dan 1 punt op die zevenpuntschaal) dan wanneer die *n* er niet staat. Dit toont aan dat een spellingwijziging een conceptuele wijziging kan veroorzaken: een verschuiving in de meervoudsoordelen. Of dit een effect is van de oude spellingsystematiek moet toekomstig onderzoek uitwijzen.

Voor veel volleerde taalgebruikers bleek de gewijzigde spelling van de tussenklanken te botsen met hun taalgevoel, hun intuïties over enkelvoud en meervoud. Dat is opmerkelijk, omdat er altijd al vormen hebben bestaan die “niet kloppen” met hun betekenis. Bij *oogarts* denkt iedereen aan een dokter voor je ogen, terwijl er een enkelvoud staat. Bij *vrouwenportret* denkt iedereen in eerste instantie aan het portret van één vrouw, terwijl er een meervoud staat. Deze woorden illustreren dat de vorm er niet zo veel toe doet. Voor de betekenis van de samenstelling maakt het niet uit of er een meervoudsvorm staat of niet. Het is daarom denkbaar dat de nieuwe vormen alleen hinderlijk zijn voor wie met de oude regels is opgevoed en er aan gewend is om zich af te vragen of het om een enkelvoud of meervoud gaat.

Over de regels voor het kiezen van tussenklanken in gesproken taal is inmiddels meer bekend. Het blijkt dat analogie, voorbeeldwerking, invloed heeft (Krott 2001). Omdat samenstellingen met als eerste deel *kreeft-* meestal een sjwa als tussenklank hebben, krijgen nieuwe samenstellingen met *kreeft-* meestal ook een tussenklank. En omgekeerd: omdat samenstellingen met *walvis-* meestal geen sjwa als tussenklank hebben, krijgen nieuwe samenstellingen met *walvis-* ook geen tussenklank. Het is op grond van analogie voorspelbaar dat proefpersonen vaker *kreeftenworst* kiezen dan *kreeftworst*, en vaker *walvisworst* dan *walvissenworst*.

Naast analogie bepalen ook ritme en meervoud de vorm van de samenstelling (Neijt, Krebbers en Fikkert 2002). In een mondeling experiment moesten taalgebruikers nieuwe samenstellingen vormen op basis van woorden die aangeboden werden als plaatjes. Bijvoorbeeld: een plaatje van een konijn met een vacht vol bloemen leidt tot de samenstelling *bloem(en)konijn*. Voor het ritme is een sjwa niet nodig, voor het meervoud wel. Het blijkt dat meervoud (is *bananenballon* een ballon met bananen erop getekend of is het een ballon in de vorm van een banaan) meer invloed heeft op de productie van de tussenklank sjwa, maar ook ritme bleek een significante factor. Meer sjwa's in een samenstelling die gemaakt was van *ballon+boom* dan van *aardbei+boom*. Uit het experiment bleek een grotere voorkeur voor de tussenklanken dan verwacht kon worden op basis van de bestaande woordenschat.

Het onderzoek naar tussenklanken en tussenletters, allemaal verricht nadat de spelling gewijzigd is, wijst uit dat aan de ogenschijnlijk simpele keuze tussen twee voorschriften “wel *n*” of “geen *n*” een derde variant zou kunnen worden toegevoegd: schrijf *e* wanneer de tussenklank bedoeld is voor het ritme en schrijf *en* wanneer een meervoud bedoeld is. Dan echter zou er in de spelling een onderscheid gemaakt worden dat er in de gesproken taal niet is, en waaraan de taalgebruiker helemaal geen behoefte heeft. Wanneer de lezer eenmaal de woorden van een samenstelling herkend heeft, kan die lezer ook wel bepalen (onbewust natuurlijk) of de tussenletters er vooral staan omdat een meervoud bedoeld is of omdat een klemtoonbotsing voorkomen moet worden.

6 Vaste woordbeelden voor het gemak

Het is lastig om een spellingvoorschrift te maken voor iets wat in verandering is. De *Algemene Nederlandse Spraakkunst* omschrijft de huidige situatie met de tussenklanken als volgt: “De tussenklanken waren oorspronkelijk meervoudsuitgangen, genitiefuitgangen, woorduitgangen of alleen overgangsklanken voor een gemakkelijker uitspraak” (Haeseryn et al. 1997:683). Alleen de functies meervoudsuitgang en overgangsklank lijken op dit moment in gebruik, terwijl de taalgebruiker nog wel te maken heeft met de sporen van oude taalvarianten. Is het dan in dit geval misschien beter om niets te regelen? Moeten de politici (en hun taalkundige adviseurs) de eigen gang der dingen op zijn beloop laten? Of zijn er wel degelijk argumenten om - taoïstisch terughoudend - leiding te geven?

Booij (1996:123) brengt het volgende argument in tegen een dwingend voorschrift: “Zowel *bessesap* als *bessensap* is een welgevormde samenstelling van het Nederlands: we hebben de allomorf *besse*, en een meervoudsvorm is in deze samenstelling semantisch niet misplaatst vanwege het woord *sap*. Er is dus geen enkel probleem, zolang we maar niet willen dat er een instantie is die in alle gevallen een keuze voorschrijft.”⁷ Voor woorden zoals *kerkeraad* en *kerkenraad* zou de taalgebruiker volgens Booij echter zorgvuldig moeten kiezen, afhankelijk van de betekenis van het woord: de *kerkeraad* zorgt voor een bepaalde kerk, de *kerkenraad* betekent ‘raad der kerken’. Volledige vrijheid is er in Booij’s voorstel dus niet.⁸

Jansen (1991) oppert daarentegen wel volstreekte vrijheid. Want waarom variatie in uitspraak en niet in spelling? Deze optie gaat uit van de veronderstelling dat de twee uitingsvormen van taal (de gesproken en de geschreven variant) gelijkwaardig zijn. Dat is niet zo. Geschreven taal is een wezenlijk andere uitingsvorm, die in het algemeen beperkter is in zijn uitdrukkingsvermogen dan de gesproken vorm. Omdat het niet zo eenvoudig is om een misverstand recht te zetten bij schriftelijk taalverkeer, zijn er strengere regels voor het gebruik van de letters.

De spelling mag niet moeilijker zijn dan nodig is. Bij een spellingafpraak waarin de schrijver zelf bepaalt of er wel of niet een *n* moet staan, moet de schrijver een verstandige keuze maken: *kameledrijver* of *kamelendrijver*, *hereleed* of *herenleed*. Van De Vries en Te Winkel (*Woordenlijst*, derde druk, 1881, par. 63) mocht het: “De woorden, wier eerste lid s t e l l i g nu eens op een enkel- dan op een meervoud ziet, hebben twee vormen, den eenen zonder, den anderen met de *n*, naar gelang der omstandigheden; b. v. *ossevleesch* en *ossenvleesch*, *gemzeleder* en *gemzenleder*, *paardestal* en *paardenstal*.” Maar de regeling beviel niet. In de laatste druk van De Vries en Te Winkel (*Woordenlijst*, 1914) is een kleine reparatie aangebracht: “In twijfelachtige gevallen kiest men dien vorm, die het meest te pas komt; b. v. *ossevleesch*, maar *paardenstal*.” Voorkeur voor een vast woordbeeld dus. In 1954

7 Booij pleit hier voor een spelling die gegevens uit oudere stadia bewaart, want het allomorf *besse* bestaat nu niet meer. Stamallomorfie is er nog slechts in versteende uitdrukkingen zoals *vrouwe Justitia* en *mijne heren*. Het aantal nomina dat op dit moment nog twee stamvormen kent, zoals *uitgaaf* – *uitgave*, *giraf* – *giraffe* is heel gering.

8 De vorm *kerkenraad* staat niet in het oude Groene Boekje en het gebruik van deze vorm in de betekenis ‘raad der kerken’ ken ik niet. Ook andere voorbeelden uit de praktijk, zoals bijvoorbeeld een *hondsfokker* die het onderscheid wil aanbrengen tussen hokken voor een enkele hond (*hondehok*) en meer honden (*hondenhok*), zijn mij niet bekend. Algemeen gangbaar is zulk gebruik niet geworden in de tijd dat deze variatie was toegestaan in de spelling.

is een andere regeling uitgeprobeerd, die uitging van een noodzakelijk meervoud. Alle pogingen zijn mislukt, omdat het irrelevant is of het om een meervoud of enkelvoud gaat (zie Mattens 1970). Of mensen een enkel huis hebben of meer huizen, ze kunnen in beide gevallen aangeduid worden als *huiseigenaren* of *huizenbezitters*. Schrijvers hebben geen behoefte aan differentiatie tussen *huizenbezitters* en *huizebezitters*, in de uitspraak is die differentiatie er ook niet, en lezers herkennen de samenstelling toch wel, met of zonder *n*.

Er zijn wel voorbeelden waarin een subtiel spellingonderscheid een belangrijk betekenisonderscheid aanbrengt. Vergelijk los of aaneenschrijven van *klein kind* en *kleinkind* of van *oude mannenhuis* en *oudemannenhuis*. De taalgebruiker bedoelt dan ofwel het een ofwel het ander. Zulke voorbeelden illustreren dat het spellingsysteem zo nodig onderscheid aanbrengt, onder meer daar waar de spreektaal dat doet door middel van klemtoon: *klein KIND* versus *KLEINkind*.

Standaardisatie van de spelling is efficiënt (Bosman en Van Hell 2002). Dat is waarschijnlijk de reden waarom de meeste taalgebruikers desgevraagd voorkeur hebben voor een constante schrijfwijze. Stellingen zoals “wanneer bepaalde woorden in de krant telkens anders geschreven worden, dan is dat hinderlijk” en “ieder woord dient volgens één officiële spelling geschreven te worden” krijgen veel bijval, terwijl een stelling zoals “dat een woord op verschillende manieren geschreven kan worden, is een verrijking van de taal” op weinig waardering kan rekenen (Heyne en Hofmans 1988:181-2). Vrijheid in het schrijven van *e* of *en* lijkt geen verbetering.

Liever *e* dan *en*? Pas wanneer er onderzoek is gedaan dat uitwijst dat het beter is (voor de lezer en voor de schrijver) om een *e* te schrijven, zou een spellingwijziging kunnen worden overwogen. Voorlopig zijn er goede argumenten voor het schrijven van *en*, net als in de tijd dat een spellingwijziging werd voorbereid. Zie bijvoorbeeld Klein (1989:31), die concludeert dat er voor het schrijven van *e* eigenlijk alleen wat te zeggen zou zijn, als men ook het meervoud als *e* zou gaan spellen. De spellingcommissie Geerts heeft zich daardoor laten overtuigen, en heeft laten meewegen dat een wijziging richting *en* minder samenstellingen verandert dan een wijziging richting *e*. Zie het *Spellingrapport* 1994:76.

● 7 Onderzoek voor ingrijpen

Wester verzucht aan het einde van haar betoog – en wij zuchten mee na het verhaal over de sjwa: “Wat ik ook besef en dat mag een *moraal* zijn van mijn verhandeling, is dat we over de taal-interne intelligentie van spelling nog zo ontzettend weinig *weten*.” (p. 51) Ze richt zich dan tot de overheid met de volgende woorden:

“Overheid, wanneer u zich op het terrein van de spellingpolitiek wilt begeven:

- zorg bij alles wat u doet om in elk geval achter de feiten aan te lopen. Regeren is absoluut niet altijd vooruitzien. [...]
- geef opdracht tot het vervaardigen van een *standaardwerk*, laten we zeggen een *ANS* over de spelling en haar relaties tot taal en taalkunde. Geef de opdracht dat dit een *verkoopbaar, spannend boek* moet worden, van het niveau van laten we zeggen de wetenschapsbijvoegsels van de landelijke dagbladen, met niet-kinderachtige uitschieters richting taaltheorie [...]

- Geef daarnaast opdracht tot een uitgebreide vergelijkende studie en literatuurstudie naar leermethoden en -prestaties op schrijfgebied, van kinderen in de basisschool-leeftijd. Vergelijk de Nederlandse situatie met bijvoorbeeld de Engelse [...]
- En, Overheid, wanneer dit alles gedaan is en de roep om een Nederlands-Belgische commissie blijkt niettemin hardnekkig, verplicht de leden dan om de resultaten van al dit onderzoek ook te *lezen*." (p. 53)

Met het eerste punt kunnen we het niet anders dan eens zijn. Wat we nu weten over tussenklanken in samenstellingen hadden we natuurlijk moeten weten voor de wijziging van de regels. Zonder die kennis, of 'bewijs' voor een beter functioneren van de regels, was het beter geweest het oude systeem te handhaven. Met de punten daarna kunnen we het ook van harte eens zijn. Voor de volledigheid voegen we toe: vergelijk de Nederlandse situatie vooral niet alleen met de Engelse, maar ook met die van andere talen die opheldering kunnen verschaffen over de vraagstukken die zich in het Nederlands voordoen. Voeg toe aan bovenstaand lijstje dat het onderzoek niet alleen het gedrag van de schrijver moet betreffen maar ook dat van de *lezer*, omdat schriftelijk taalverkeer bevordert of gehinderd kan worden door de leesbaarheid van een spelling. Onderzoek ook het onderwijs aan leerlingen *na* de basisschoollleeftijd, onderzoek het taalgedrag *van volleeerde volwassenen* en het onderwijs in het *Nederlands als tweede taal*. De laatstgenoemde punten zijn nieuwe aspecten die in de beschouwingen moeten worden betrokken. Onderwijs aan immigranten stelt andere eisen aan de spellingdidactiek, en de huidige taalgebruiker is meestal een taalgebruiker die meer dan één taal schrijft, zodat het denkbaar is dat spellingsystemen interfereren.

Het onderzoek naar de spelling als code voor de taal (hoe houdt de spelling verband met de gesproken taal) en het belang van die code voor schriftelijk en mondeling taalgedrag (welke invloed gaat uit van de spelling op het taalgedrag) is nog maar nauwelijks in gang gezet en er zijn talloze kwesties die om nader onderzoek vragen, maar op dit moment kan al geconcludeerd worden dat de Nederlandse spelling verbetering behoeft. In ieder geval op punten die vanzelfsprekend goed geregeld moeten zijn, zoals een goede beschrijving, een woordenlijst zonder fouten en een deugdelijke wet.⁹

● 8 Gebrek aan respect als grootste bedreiging

Wester, die de weerbaarheid van het Nederlands, net als ik, hoog inschat, noemt gebrek aan respect voor de taal als enig mogelijke oorzaak voor de teloorgang van het Nederlands:

"Het is namelijk mijn standpunt dat er in essentie slechts één soort bedreiging voor het Nederlands bestaat en dat is gebrek aan respect voor het onderwerp. Blaséheid, driftigheid, overmoed van de kant van de sfermakers; je er te onpas mee bemoeien." (Wester o.c:12)

⁹ Ook al is het niet gemakkelijk, het moet toch mogelijk zijn om de huidige spelling op een juridisch en linguïstisch verantwoorde wijze in een wet te omschrijven. Zie Neijt (2002) voor argumenten waarom voor Vlaanderen en Nederland wetten nodig zijn.

Haar essay is een vlammend betoog voor een respectvolle behandeling van de spelling, dat niets aan actualiteit heeft ingeboet. Integendeel. De problemen met de wijzigingen van 1995 ondersteunen haar betoog. Wester geeft duidelijk aan waar een goede spellingpolitiek aan moet voldoen. Respect voor de taal en de interne organisatie ervan, terughoudendheid en een leidende rol in het vergaren van de kennis over de taal zijn voorwaarden voor een goed beleid.

● Bibliografie

- Assink, E.M.H. (1981).** Schrijfstrategieën van intuïtieve spellers bij moeilijke werkwoordsvormen. *Tijdschrift voor taalbeheersing* 3, 55-66.
- Assink, E.M.H. (1983).** *Leerprocessen bij het spellen. Aanzet voor de verbetering van de werkwoordsdidactiek.* Proefschrift Utrecht, Utrecht: Elinkwijk BV.
- Booij, G. (1996).** Verbindingsklanken in samenstellingen en de nieuwe spellingregeling. *Nederlandse taalkunde* 1, 126-134.
- Bosman, A.M.T en J.G. van Hell (2002).** Orthography, phonology, and semantics. Concerted action in word perception. In: L. Verhoeven, C. Elbro en P. Reitsma (red.) *Precursors of Functional Literacy.* Amsterdam en Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Cohen, A. en A. Kraak (1972).** *Spellen is spellen is spellen. Een verkenning van de spellingproblematiek.* Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Diepen, M. van en A.M.T. Bosman (1999).** Hoe spel jij gespelt? Werkwoordspelling door leerlingen van de basisschool en de middelbare school. *Tijdschrift voor orthopedagogiek* 38, 176-186.
- Ernestus, M. en R.H. Baayen (2001).** Choosing between the Dutch past-tense suffixes *-te* and *-de*. In: T. van der Wouden en H. Broekhuis (red.), *Linguistics in the Netherlands 2001.* Amsterdam en Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 77-88.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij en M.C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst.* Groningen: Martinus Nijhoff Uitgevers en Deurne: Wolters Plantyn.
- Frisson, S. en D. Sandra (2002).** Determinanten van werkwoordfouten in de Nederlandse spelling. Een experimenteel onderzoek bij jonge en ervaren spellers. *Nederlandse Taalkunde* 7, 127-141.
- Groene Boekje: zie Woordenlijst Nederlandse taal (1995).*
- Heuven, V.J.J.P. en M. Birkenhäger (1983).** Het gelijkvormigheidsbeginsel in de Nederlandse spelling, vloek of zegen? *De nieuwe taalgids* 76, 406-421.
- Heyne, G. en M. Hofmans (1988).** *Speling in de spelling. Rapportage van het publieksonderzoek en het professionelenonderzoek 'Spellingvoorkeuren van Nederlanders en Vlamingen',* IVA, Instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek van de Katholieke Universiteit Brabant. Brussel: Burke International.
- Jansen, F. (1991).** Naar een meerkleurige spelling. In: H. Bennis, A. Neijt en A. van Santen (red.), *De groene spelling.* Amsterdam: Bert Bakker, 108-120.
- Klein, M. (1989).** Problemen met de tussenklank *-e(n)*. *Gramma* 13, 23-33.

- Kollewijn, R.A. (1916).** *Opstellen over spelling en verbuiging*. Derde druk. Groningen: J.B. Wolters.
- Krott, A. (2001).** *Analogy in morphology. The selection of linking elements in Dutch compounds*. Proefschrift Nijmegen.
- Mattens, W.H.M. (1970).** *De indifferentialis, Een onderzoek naar het anumerieke gebruik van het substantief in het algemeen bruikbaar Nederlands*. Proefschrift Nijmegen. Assen: Van Gorcum.
- Moonen, A. (1706).** *De Nederduitsche Spraekkunst*. Herdruk te verschijnen (2003), ed. F.A.M. Schaars.
- Moller, H.W.E. (1908).** 'Vondel's spelling'. *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* 27, 106-144.
- Neijt, A. (1996).** Van Ginnekens geruchtmakende bekering. Spellingstrijd in de eerste helft van deze eeuw. In: A. Foolen en J. Noordegraaf (red.), *De taal is kennis van de ziel. Opstellen over Jac. van Ginneken*. Münster: Nodus Publikationen, 119-144.
- Neijt, A. (2002).** Wetgeving voor spelling. *Nederlandse Taalkunde* 7, 286-291.
- Neijt, A., L. Krebbers en P. Fikkert (2002).** Rhythm and semantics in the selection of linking elements. In: H. Broekhuis en P. Fikkert (red.), *Linguistics in the Netherlands 2002*. Amsterdam en Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 117-127.
- Sandra, D., S. Frisson en F. Daems (1999).** Why simple verb forms can be so difficult to spell: the influence of homophone frequency and distance in Dutch. *Brain and Language* 68, 277-283.
- Schreuder, R., A. Neijt, F. van der Weide en R.H. Baayen (1998).** Regular plurals in Dutch compounds: linking graphemes or morphemes? *Language and Cognitive Processes* 13, 551-573.
- Sewel, W. (1708).** *Groot woordenboek der Nederduitsche en Engelsche taalen*. Amsterdam.
- Siegenbeek, M. (1804).** *Verhandeling over de Nederduitsche spelling ter bevordering van eenparigheid in dezelve*. Dordrecht: Werken der Bataafsche Maatschappij van Taal- en Dichtkunde.
- Spellingrapport* (1994). Red. A.H. Neijt en J.J. Zuidema. In: *Spellingdossier. Voorzeten 44*, Stichting Bibliographia Neerlandica. 's-Gravenhage: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht.
- Velde, I. van der (1956).** *De tragedie der werkwoordsvormen*. Groningen en Djakarta: Wolters.
- Verhoeven, G.J.M. (1985).** *De strategieën van de speller. Een analyse van het spellingvraagstuk*. Proefschrift Utrecht.
- Vondel, Joost van den (1624).** Noodigh berecht over de nieuwe Nederduitsche mispellinge. Herdrukt in W.J.H. Caron (ed.) *Petrus Leupenius. Aanmerkingen op de Nederduitsche taale en naaberecht*. Groningen: J.B. Wolters, 1958, p. 59-60.
- Vries, M. de en L.A. te Winkel: zie *Woordenlijst* 1881.
- Wester, J. (1989).** De Tao van taal, of: Chanel no.5 en het geval Nederlands. In: J. Wester, G. Krol en C. Crombach, *Gaat het Nederlands teloor? Drie essays*. Zonder plaats: De Haan, 9-63.

Woordenlijst (1881): M. de Vries en L.A. te Winkel. *Woordenlijst voor de spelling der Nederlandse taal, met aanwijzing van de geslachten der naamwoorden en de vervoeging der werkwoorden*, derde druk, herzien door M. de Vries. Eerste druk 1866. 's-Gravenhage en Leiden: M. Nijhoff, A.W. Sijthoff en H.J. Stemberg.

Woordenlijst (1914): M. de Vries en L.A. te Winkel. *Woordenlijst voor de spelling der Nederlandse taal, met aanwijzing van de geslachten der naamwoorden en de vervoeging der werkwoorden*, zevende druk, bezorgd door A. Beets. Eerste druk 1866. 's-Gravenhage en Leiden: Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij.

Woordenlijst (1954). *Woordenlijst van de Nederlandse taal, samengesteld in opdracht van de Nederlandse en Belgische regering*. 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij- en uitgeverijbedrijf en Martinus Nijhoff.

Woordenlijst Nederlandse taal (1995). Samengesteld door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in opdracht van de Nederlandse Taalunie, met een Leidraad door Jan Renkema. Den Haag en Antwerpen: Sdu Uitgevers en Standaard Uitgeverij.

Zeydelaar, E. (1805). *Verhandeling over de spelling der Nederduitsche taale, Ter bevordering van regelmaatigheid en éénparigheid in dezelve*. Amsterdam: Willem van Vliet.

Zuidema, J.J. (1988). *Efficiënt spellingonderwijs: Een leer- en expertmodel voor het spellen*. Proefschrift Utrecht. Leuven en Amersfoort: Acco.